

**ЎСМИРЛАРДА ДЕСТРУКТИВ АХБОРОТЛАРГА НИСБАТАН
МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ
ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ**

Тургунбаев Жумадилло Хабибулло ўгли¹
*¹ Тошкент давлат шарқишунослик университети
Психология мутахассислиги
I босқич магистранти*

**ИНФОРМАЦИЯ
О СТАТЬЕ**

АННОТАЦИЯ:

**ИСТОРИЯ
СТАТЬИ:**

Received: 07.01.2025

Revised: 08.02.2025

Accepted: 09.02.2025

КАЛИТ СЎЗЛАР:

*индивид,
деструктив хулқ,
Делинквент тур,
Девант тур,
Психологик
коррекция, психологик
консультация.*

Мақолада Ўсмирлик даврида деструктив хулқ кўринишлари муаммосини ўрганилганлик ҳолати ва Девант хулқли ўсмирлар шахсий ривожланиши ва хулқ атворининг психологик коррекцияси, Ўсмирларда деструктив хулқ кўринишларини олдини олиш психологик профилактикаси, хулосалар билан танишиши мумкин.

Инсон хулқида жамиятда қабул қилинган меъёр ва мезонлар ижтимоий тараққиёт жараёнида шаклланган, ижтимоий тараққиёт омилларидан бирига айлангандир. Ушбу меъёр ва мезонлар нафақат ижтимоий барқарорликка, балки индивиднинг ўзини ҳам рухий барқарорлик ва тараққиёти учун зарурдир. Жамиятда ахлоқий маънавий маданий хулқ кўринишлари шаклланиш ушбу талабалар даражасидан оғиш масалалари қадимдан алломаларимиз томонидан алоҳида эътибор бериб келинган.

Ахлоқий меъёрлардан оғиш муаммолари, Абу Наср Ал Форобийнинг «Бахтга эришув йўлини кўрсатувчи китоб», «Бахтга эришув ҳақида», «Давлат арбобининг ҳикматлари», «Фозил одамлар шахри» сингари асарларида кўтарилган. Аллома ўз қағ рашларида фазилатга жуда катта ўрин беради. Арастуға ўхшаб, у ҳам фазилатларни

икки қисмга фозоил нутқия (ақл -идрокка асосланган фазилатлар) ва фазоил хулқия (хулқий фазилатлар) га ажрағ тади ҳамда уларнинг ўрталик хусусиятларини таъкидлаб ўтади. Буюк ватандошимизнинг фикрича, инсонга уни гўзал амаллар қилиш учун йўналтирадиган одат маҳсули бўлмиш етук хулқ лозим. Хулқнинг яхшилиги хатти ҳаракатларда меъёр қай даражада сақлангани билан боғланади.

Инсондаги деструктив хулқ табиати хозирга қадар психология фанида хали яхши ўрганилмаган муаммолардан бири саналади Бу муаммо 20 асрнинг ўрталарида шаклланган. Деструктив хулқ - жамиятда қабул қилинган ижтимоий хулқ кўринишларига зид бўлган, ҳар қандай муқобил фикрларни инкор этишга йўналтирилган хулқ кўринишлари. Деструктив хулқ нафақат инсонда маълум бир ижтимоий муаммоларни, балки унинг жисмоний соғлигида ҳам муаммоларни келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин.

Деструктив хулқ иккита асосий турларда намоён бўлади

1. Делинквент тур - жамиятда қабул қилинган ижтимоий ҳуқуқий меъёрларга қрама қарши бўлган хатти - ҳаракатларга хулқнинг йўналганлиги (маиший ходисалари, кўполлик, оилавий низолар)

2. Девиант тур - жамиятда қабул қилинган ахлоқий меъёрларга қарама - қарши хулқ кўри ншларни намоён этиш (алкоголизм, суицид наркомани) меҳр муҳаббатга эга бўлмаганлиги.

Деструктив хулқнинг барча кўринишларида инсоннинг маълум бир химоя реакциялари сифатида юзага келса да бироқ нерв системасида бузилишлар билан боғлиқ бўлиши мумкин. Деструктив хулқ болаликдаги салбий эмоционал кечинмалар, ота онанинг болага нисбатан эмоционал совуққонлиги натижасида зарур вақтларда улардан етарли даражада меҳр муҳаббатга эга бўлмаганлиги, наслий омиллар бўлиши ҳам мумкин.

Психологик коррекция - бу кенг маънода амалий психологикнинг шундай шакли ва усулдаги фаолиятки, бу фаолият инсонни психологик, ақлий ва шахсий ривожлантиришдаги заифликларни тuzатишларга қаратилган бўлади. Психологик коррекциянинг мақсади: шахс психик кўрсаткичларини меъёрга келтириш, инсонга жамият талаблари асосида психик бузилишларнинг асоратли даражага етмасдан туриб фаолият кўрсатиш учун мақбул (оптимал) шароитларни яратишдир. Ўсмирлар билан ўтказиладиган педагогик-психологик коррекция, аввало, оилада ўсмир шахси ривожланиши учун мақбул бўлган психологик муҳитнинг шаклланишига эришиш, унда ўз-ўзини бошқариш кўникмаларини ривожлантириш, ўзаро ҳамкорлик ҳамда

хурматга асосланган жамоани жипслаштириш, ўсмирларда ўз-ўзини намоён этиш имкониятларини топа олишига имконият яратиш, уларнинг қизиқишлари ва эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда ижтимоий фойдали фаолият йўналишларига жалб этиш, ўз олдига қўйган мақсад, шунингдек, истиқболли режаларни амалга ошириш мотивациясини шакллантириш каби вазифаларни қамраб олади.

Ўсмирлик даврига хос психологик диагностика ва коррекция қуйидагилар билан тафсифланади:

- Психологик ёрдамни орқага суришнинг мумкин эмаслиги;
- Деструктив хулқ-атворнинг шаклланишига олиб келувчи психологик установкаларни аниқлаш ва коррекциялашга йўналганлиги;
- Ижтимоий-психологик мослашувчанлик даражасини таъминловчи, шунингдек, индивид барқарорлиги ва шахсий юксалишига хизмат қилувчи, турли кўринишдаги шахслараро низоларни ҳал этишнинг янгича усулларини излаб топиш ва тренингни амалга оширишдан иборат. Психологик диагностика ва психокоррекция одатда учта асосий вазифани бажаради

- Психологик қўллаб-қувватлаш;
- Психологик аралашув;
- Ижтимоий-психологик мослашув даражасини ошириш.

Психологик диагностика ва коррекциянинг бир неча босқичлари мавжуд булар:

- Психологик алоқа ўрнатиш;
- Деструктив хавф бўлган ҳиссиётни очиб бериш;
- Хулқ-атвор муаммоларини ечиш ва адаптив кўникмаларни сафарбар этиш;
- Хоҳишга кўра, шартнома тузиш.

Психологик коррекциясининг махсус бўлган маъноси психолог «нимани тузатмоқчи» бўлишига боғлиқдир. Деструктив хулқ-атворли ўсмирлар билан ишлашнинг умумий тамойилларини қуйидагилар ташкил этади:

- Биринчи лаҳзадан эмпатик, интенсив-эмоционал хайрихоҳлик туси, ўсмирга нисбатан норасмий муносабатни ўрнатиш;
- Ўсмирнинг хоҳиш-истаклари, ташвишлари ва кўрқувлардан халос бўлишига имкон бериш;

- Имкониятларини фаоллаштириш;
- Анонимлилик талабига риоя этиш.

Ўсмирлар билан амалга ошириладиган биринчи суҳбат жараёнининг асосий вазифаларини қуйидагилар ташкил этади.

Булар;

- Эмоционал тангликни камайтириш;

- Салбий ҳиссиётларини - тўсиб қўйиш;

- Ўсмирни қийин вазиятларни енгиб ўтишга сафарбар қилиш;

- Ушбу инқироз жараёнидаги психологик шикастланиш (жароҳат) ҳолатлари эҳтимоли ва уларга адекват жавоб қайтаришга тайёрланиш;

Ўсмирнинг эътиборини муаммолли вазиятдан ўзининг ички муаммоларига қаратган ҳолда унинг навбатдаги психологик ёрдамини қабул қилишнинг мотивациясини кучайтириш. Бу жараёндаги қийинчилик шундаки, нисбатан қисқа муддатли психологик диагностика ва коррекция жараёнида ўсмирнинг юксак мотивацияга эга бўлишида яққол кўринади.

Психологик коррекция, психологик консультация (маслаҳат бериш) билан узвий боғлиқ, у психологиянинг мустақил бўлидир. Айнан, яқка тартибдаги психологик маслаҳатлар турли ҳаётий, шахсий ва бошқа шу турдаги муаммолари бор инсонларга ёрдам беради. Махсус ташкил этилган мулоқот суҳбат давомида психолог ёрдамида шахс ўзидаги бор кучларни сафарбар қила олиши мумкин. Айнан, шу қўшимча психологик куч-қувват ва қобилият, инсоннинг қийин муаммоли ҳолатлардан чиқишга ёрдам беради. Маслаҳат бериш усулларини қуйидагича тузиш мумкин:

1. Ҳаётий кўникмалар, тренинглар;

2. Инсонларнинг ўзаро алоқаларининг тренинги;

3. Муаммони ҳал қилиш ва муҳим қарор қабул қилиш тренинги;

4. Қобилиятларни йуналтириш ва ривожлантириш;

5. Ўзининг ривожлантиришга, ўз устида ишлашга ёрдам.

6. Ижтимоий мослашувчанлик даражасини юксалтириш

Деструктив хулқга кўринишлари намоён бўлган ўсмирлар билан ўтказиладиган психологик профилактика 3 босқичда амалга оширилади.

Бирламчи профилактика деструктив хулқ турларини намоён бўлишини олдини олиш мақсадида амалга оширилади. Деструктив хулқ ўсмир соғлиги, ҳаёти учун хавfli эканлигини тушунтириш ишлари олиб борилади бу босқичда ўсмирларнинг ўз соғликлари учун қайғуриш хисслари етарлича фаолашмаганлиг, уларнинг ҳаётий тажриба ва кўникмалари етарлича эмаслигини инобатга олган ҳолда унинг ушбу омилнинг субъектив учун ахамиятини англашига алоҳида эътибо берилиши зарур.

Иккиламчи профилактика шаклланган деструктив хулқ турларини мураккаблашиши, олиндини олиш мақсадида амалга оширилади. Ушбу босқичда

деструктив хулқнинг сабаб ва оқибатлари тўғрисида мунозаралар, давра суҳбатлари, ижодий иншолар ўказилиши асосида ўсмир ўз ўзини англаши, ўзидаги хиссиётларни рефлексик тушунишга ёрдам беради. Иккиламчи профилактика амалга оширишда тақик жазолаш, тушунтириш, вербал профилактика методларидан фойдаланилади ўзаро эмоционал яқин суҳбатлар жараёнида ўсмир учун унинг соғлиғи учун тадбиротчилар ўсмир билан ишлашда фақат вербал проофилатиканинг ўзи етарли эмас деб ҳисоблайдилар бу ўринда ўсмирга муқобил дифференциал ёндошув асосида хулқ кўриншларини тақлиф этиш зарур соғлом турмуш тарзи, яқин дўстлар билан бирга бўш вақтларини ўтказиш, оилавий юмушларда ўз хиссасини кўйиш, уй хайвонларига ғаҳўолик ва психологик тренинглар шунингдек ўсмирларда конструктив ҳаётий фаолликни оширишга ёрдам беради.

Учинчи босқич асоратларни тузатиш. Мулоқот тренинглари, давра суҳбатлари, ўсмирлар учун эмоционал кўтаринги рух яратувчи кўнгил очар тадбирлар ташкил этиш. Барча босқичларда ўсмирлар бўш вақтларини тўғри ташкил этилиш масласи алоҳида эътибор талаб қилади.

ХУЛОСА

Ўсмирлик даври онтогенетик тараққиётнинг энг мураккаб палласи ҳисобланади. Ўсмирлик даврининг энг асосий хусусияти психик ва жисмоний ёки психик ва соматик жараёнлар интенсивлиги билан характерланади. Айнан шу даврда тез толиқиш, жисмоний заифлик, турли касалликларга мойиллик ҳолатларини кузатиш мумкин. Буларнинг барчаси психосоматик ўзгаришлар ҳисобланиб, психик ва соматик жараёнлар ўзаро узвий боғлиқлигининг натижаси саналади. Ўсмирлик даврида деструктив хулқ кўриншларини намоён бўлиши девиант деликвент аддиктив хулқ кўриншлари таъсирида намоён бўлиши, ўсмирлик даврининг ўтиш даври хусусияти сифатида вақтинчалик аҳмият касб этиши маълум бир эҳтиёжлар фрустрациясига жавоб реакцияси сифатида намоён бўлиши ҳам мумкин. Ўсмирларда деструктив хулқ кўриншларини намоён бўлиши муаммоси комплекс характерга эга бўлиб психолог, психиатр, педагоглар, ота оналар маҳалла фаоллари, ўсмир таълим таълим тарбияси учун мутасадди бўлган барча ижтимоий хизмат ходимларининг ҳамкорликда фаолияти асосида амалга оширилиши ушбу муаммони бартараф этиш имконини беради.

Амалий тавсиялар

Ўсмирларни бўш вақтларини таълим муассасидаги тенгдошлари биргаликда ўтказилишини ташкил этиш - Уларни турли маънавий маърифий йўналганликда

ташқил этилган тадбирларда иштирок этиш мотивациясини шакллантириш. Иштироки учун мақбул шароитларни яратиш - педагог ва психологларни деструктив характерларга мойиллик аниқланган ўсмирлар ота оналари билан яқиндан ҳамкорлигини мустахкамлаш.

Амалиётчи психологлар томонидан ушбу ўсмирлар учун индивидуал маслахатлар ўтказилиши бу маслахатларга ўсмир дастлабки учрашувлар - тасодифий характерга эга бўлиши мумкин.

Коррекцион тадбирлар самара бермаган вазиятларда психотерапевт психиатр кўригидан ўтказиш масаласида ота оналар билан суҳбатлар ўтказиш. ўсмирнинг ҳар бир эришга ютуғини таъкидлаш асосида янги натижаларга интилишини қўллаб қувватлаш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бандура, А. (1977). Селф-эффикакй: Товард а унифйинг теорй оф беҳавиорал чанге. Псйчологикал Ревиев, 84(2), 191–215.
2. Фреуд, С. (1920). Беёнд тхе плеасуре принципле. Ҳогартх Пресс.
3. Каримова, З. (2015). Ёшлар орасида деструктив хулқ-атворни олдини олишнинг педагогик чоралари. Психология ва Педагогика Илмий Журнали, 4(2), 45–52.
4. Абдуллаев, А. (2020). Ўзбекистон ёшларида агрессив хулқ-атворнинг психологик омиллари. Жамият ва Ёшлар Психологияси, 5(3), 25–33.
5. Шарипова, М. (2021). Деструктив хулқ-атворга қарши ижтимоий-психологик чора-тадбирлар. Ижтимоий Фанлар Академияси Илмий Асарлари, 7(4), 54–60.
6. Юлдашев, Б. (2019). Ёшлар орасида деструктив хулқ-атворнинг профилактикаси ва у билан курашиш усуллари. Миллий Университет Психология Факултети Журнали, 2(6), 33–40.